

ОБЩУВАНЕТО ЧРЕЗ КНИГАТА

Автор и книгоиздателски процес в контекста
на философията на комуникациите

Лъчезар Георгиев

Утвърждаването на дълголетните национални традиции в книгоиздаването е функция от благоприятната комуникационна среда, където авторът, издателят, печатарят и разпространителят намират удачни механизми за създаване на интелектуален продукт, който да се ползва от цялото общество. След Освобождението книгата намира значително място в културния живот на възродената нация. Авторът бива защитаван със закони, които насърчават или пречат на неговата творческа инвенция. В миналото ни има образци на законотворчество, отдаващи дължимото на твореца, или потискащи неговата воля. До 1921 г. у нас няма приет Закон за авторското право и сродните му права, но съпътстващите правни и законови уредби регламентират още в първите години на възродената българска държава правото на авторова воля и изява и създават необходимия климат за обществена комуникация. Още Търновската конституция от 1879 г. в член 79 отбелязва, че политическият, културният и административният печат е свободен. Посочва се отсъствието на цензура и на специални ограничения спрямо писателите, издателите, печатарите и раздавачите (разпространителите) на изданията. Отговорността на автора е стъпалообразна (каскадна), като при извършено престъпление или нарушение се носи първо от писателя (автора), след това последователно от издателя (редактора или собственика на изданието), печатаря и разпространителя на изданието. Стъпаловидната отговорност създава юридически и обществени предпоставки за избягване на възможността останалите лица в издателската верига (издател, печатар и разпространител) да цензурират авторовата творба. В обществения комуникативен акт авторът е отговорен и по отношение особата на монарха. Още в Търновската конституция е заложена силна защита спрямо личността на българският княз, която се счита за неприкосновена, а авторът е особено

уязвим по отношение на произведенията си, в които се оскърбява и оклеветява монархът.

Трябва да отбележим и същественния факт, че в противоречие с клаузите на Търновската конституция през 1881 г. управляващата Консервативна партия възприема за приложение и публикува пълния текст на Отоманския закон за печата от 1865 г. След изборите в Свищов за Велико народно събрание, през втората половина на същата година се въвежда задължителна регистрация на периодичните издания в Княжество България. Министерството на вътрешните работи поема контрола върху печатните произведения. Но дори възстановяването на Търновската конституция на 7 октомври 1883 г. не способства за промяната на репресивните наредби спрямо авторите, издателите, печатарите и разпространителите, независимо че през същата година се приема първият български Закон за печата. В неговите седем глави все пак се открояват постановките, че печатът е свободен, както и разрешението за откриване на печатници – за тази цел се уведомява само окръжният управител, където се намира печатницата; свободно е издаването на книги и брошури, но книгоиздателството се ангажира да поставя името си и името на печатницата, където излиза изданието, а издателите се задължават да пращат под формата на дарение по два екземпляра от публикуваните периодични и непериодични произведения в Народна библиотека – София. В закона вече са налице строги санкции срещу автори и издатели за клеветата и обида против монарха и монархическата институция.

Очевидни са редица постановки, които влизат в разрез с Търновската конституция и нарушават основни комуникативни връзки и демократични послания в общественния живот. Въпреки това законът утвърждава за пръв път в историята на Третата българска държава статута на книгоиздателствата и печатниците и заедно с това е удачен опит да се създадат удачни предпоставки за един бъдещ депозитен закон. Няколко години покъсно, по предложение на просветния министър и виден наш писател Константин Величков Деветото народно събрание в заседанието си от 31 януари 1897 г. приема закон за депозиране на печатни издания в Народната библиотека. Съдържателят на печатница, литография или подобно предприятие се задължава безплатно да предава по два екземпляра на народните библиотеки в София и Пловдив от всяка книга, брошура, вестник, списание, възвание, гравюра, карта, а столичната народна библиотека се

ангажира да издава "библиографически бюлетин" на всяко тримесечие. По този начин още в първите десетилетия възстановената българска държава поема сериозен ангажимент да осъществи институционално големия обществен факт на практическа комуникативност между държавната администрация, частната издателска инициатива и водещите публични библиотеки.

Органическият устав, регламентиращ правната уредба на Източна Румелия, в чл. 40 гарантира свободата на печата, не разрешава предварителна цензура и данък върху печатните произведения. При нарушенията по печата се възприема отговорността на редактора. В законодателните актове, свързани с печата, Консервативната партия се води от френския закон от 1881 г.

В приетия след Съединението, през 1887 г., Закон за печата се утвърждава ролята на отговорния редактор на периодичното издание, чието име вече задължително се вписва във вестника или списанието наред с издателя и печатницата. Тук вече отговорният редактор е пряк носител на административно-правната и наказателната отговорност, която съществено се разграничава от отговорността на автора и на издателя. Собствениците на разкритите печатници и и литографии са длъжни под страх от глоба до хиляда лева да известяват прокуратурата за новите си предприятия. Прави впечатление правната употреба на думата "списател", която в закона се употребява не като писател или журналист, а по-скоро като фактор, извършващ подреждането и списването на материала в периодичното издание, като по този начин се превръща и в носител на авторските права, но и на авторската отговорност за своето издание.

В следващите години, водени от политически интереси и с очевидното намерение да влияят върху авторската свобода, са приети две редакционни промени в закона от 1887 г. – Башевата поправка от 1893 г. (на името на вносителя ѝ, депутата Андрей Башев) и Папанчевата прибавка (на името на вносителя ѝ, народния представител Петър Папанчев), приета през управлението на Народната (народняшка) партия на д-р К. Стоилов. Промените засягат преследването заради оклеветяване чрез печатни произведения и въвеждането на издателска цензура (правото на отговорния редактор, като носител и на авторската отговорност, да цензурира авторското произведение). Срещу свободата на словото и демократичните права на автори, издатели, печатари и разпространители са насочени и Вре-

менните наредби по печата от юли 1900 г., утвърдени по предложение на правосъдния министър Петър Пешев, вследствие на политическите брожения, възникнали след въвеждането на натуралния десятък от управляващата Либерална партия на д-р В. Радославов. Законът за печата и споменатите негови изменения се отменят от коалиционното правителство на Демократическата и Прогресивно-либералната партия начело с Петко Каравелов, със специален закон, публикуван в бр. 1 от 26 май 1901 г. на "Държавен вестник". Започва период на стопанска стабилизация на страната и на демократични промени, които възстановят принципите за свободата на словото, въведени от Търновската конституция, както и възстановяване на каскадната отговорност: писател – издател – печатар – раздавач (разпространител). Законът от 1901 г. дава възможност на всеки, който е навършил пълнолетие и се ползва с граждански и политически права в България, да става "писател" или "издател", а също така биват отменени и ограниченията за внасяне на чужда литература.

В глава седма на Търговския закон, приет на първата редовна сесия на IX Обикновено народно събрание, XXXV заседание от 22 февруари 1897 г., са разработени първите постановки за издателския договор, които са в съответствие с действащото през епохата европейско законодателство. Главата "За издателския договор" е твърде сходна с клаузите на приетия през 1993 г. български Закон за авторското право и сродните му права. Тя утвърждава началото на комуникативния процес в отношенията *автор – издател* и проправя пътя за узаконяване правата на автора и регламентиране на издателската дейност още в края на третото десетилетие след Освобождението. Обществото и законодателните органи следват едно постъпателно натрупване на опит, който е предпоставка за развиване на обществените отношения във връзка с печатното слово и правата на авторите, издателите, печатарите и разпространителите на периодични и непериодични издания. Прави впечатление и още нещо – в края на XIX и началото на XX век на преден план в активна позиция вече е личността на отговорния редактор, който се отъждествява веднъж с автора, други път неговата отговорност надхвърля авторската и законът дори го поставя като цензор над автора. Отделните законови разпоредби във връзка с печата при определени обстоятелства вменяват и на печатаря ангажимента (под угрозата от наказание) да цензурира автора, изданието и издателя. Независимо че законодателните актове акцентират върху периодичния печат,

правните и административните разпоредби надхвърлят неговите рамки и в много случаи важат и за неперидичните издания – книги и брошури, като по този начин оказват влияние върху националния книгоиздателски процес. Налице е и още нещо – в управляващите се забелязва очевиден страх от печатното слово и от авторите както в пресата, така и на книги и брошури. Особено чувствителни са мерките в защита на монарха и монархическата институция, които нерядко приемат драстични размери и са в нарушение на Търновската конституция.

Първият български Закон за авторско право е приет сравнително късно, през управлението на БЗНС и правителството на Александър Стамболийски, като изискване съгласно решенията на Ньойския договор. Положителен факт е, че постановките на закона са съобразени с международното право за авторска защита. Законът е утвърден с Указ № 143 от 11 юли 1921 г. и обнародван в бр. 86, 20 юли с. г. на "Държавен вестник". Според "Общи разпоредби" в закона се посочва обхватът на авторското право – върху писмени и устни литературни произведения, музикални творби, произведения на изобразителните изкуства (посочени като "художествени") и "фотографически творби". Носители на авторското право са българите и правоприемниците им, независимо от поданството им и от това дали произведенията им се издават в България или в чужбина. Правото се простира и върху неиздадени авторски творби. Според закона съавтори могат да са лица, създали общо произведение, без да може участието им да се раздели – в такъв случай правата им се определят от действащите в държавата закони. Важна е и постановката, определяща наследяването и времетраенето на авторското право. При липса на документ, с който авторът се разпорежда завещателно с правото си и при отсъствие на законни наследници, това право бива прекратено в деня на неговата смърт, а произведението става предмет на общо ползване. Времетраенето на авторското право върху литературни, музикални и художествени произведения е докато авторът е жив и тридесет години след неговата смърт, упражнявано от наследниците му. Съгласно закона за авторско право от 1993 г. времетраенето, в съответствие с международните спогодби, стана 50 години, а с неговото изменение през 2000 г. се увеличи на седемдесет години, което е положителен факт в усъвършенстване нормативната база на интелектуалната собственост у нас.

Законът от 1921 г. е в хармония с бъдещи постановки на последващите закони за авторова защита у нас. Така например срокът на авторова закрила при съавторство е докато авторите са живи и тридесет години след смъртта на последния преживял автор. Със същия срок – тридесет години от деня на издаването, се ползват авторите-съставители на сборници с фолклорни песни и мелодии, приказки, пословици, разкази, легенди и други творби на народното творчество. Законът разглежда и друг важен въпрос на *комуникативния акт общество – творческа личност*: така в чл. 14 се акцентира върху съставителството като вид авторство при издателите на вестници, списания и други периодични издания, както и на речници, алманаси и друг вид сборници с произведения на различни автори. При този вид съставителство срокът на авторова закрила за издателите и съставителите на тези издания е двадесет и пет години от деня на издаването им, при паралелно запазване правата на отделните, включени в изданията, автори.

Ако направим един кратък паралел с действащия закон от 1993 г., ще видим, че в неговия чл. 9 авторското право върху превод и преработка принадлежи на лицето, което ги е осъществило, без това да накърнява правата на автора на оригиналното произведение. По-нататък, в чл. 10, се отбелязва, че авторското право върху периодични издания принадлежи на физическото или юридическото лице, осигуряващо създаването или издаването на произведението, като правото върху включените в него отделни части с характер на произведения на литературата, науката и изкуството, принадлежи на техните автори. В следващия чл. 11 пък се постановява авторското право върху сборници, енциклопедии, речници, антологии, библиографии и бази данни – то принадлежи на лицето, осъществило подбора или подреждането на включените произведения или материали, като по подобен на предходния член начин правото на включените в тези произведения творби на литературата, изкуството и науката принадлежат на техните автори. За включването на тези творби в едно такова общо произведение е необходимо съгласието на техните автори. *Очевидно е желанието на законодателя да даде една обективна преценка за връзката между отделните творци и издатели в обществения комуникативен активен акт, дистанцирайки се от конкретната политическа обстановка.* Разбира се, трябва да се отчита и обстоятелството, че и двата закона за авторско право – от 1921 г. и от 1993 г. са изработвани в една демократична обстановка, при която не са налице идеологически предпоставки. Не така стои въпросът

със законите, утвърдени в епохата на социализма. По образец на действащото в СССР законодателство през 1951 г. е приет нов български Закон за авторското право, изменян и допълван през 1951, 1952, 1956 г. и 1972 г. в съответствие с условията на плановата издателска индустрия и законодателните принципи на социалистическото устройство и управление. Комуникативният акт държава – творец се администрира чрез нормирането на авторския труд, като биват утвърдени тарифи за писателите през 1946 и 1947 г., а впоследствие и за останалите творчески дейности. През 1971 г. с ПМС №10 са въведени осем тарифи за възнаграждения на авторския труд, като бива извършено цялостно систематизиране и регламентация на авторските и изпълнителските хонорари (ДВ, бр.31, 32, 33, 34), допълнени през 1975 и 1985 г. Непосредствено отражение на демократичните промени в обществото е промяна в закона, обнародвана в бр.30 от 13 април 1990 г. на "Държавен вестник", както и отменянето на тарифите за авторски възнаграждения с постановление на Министерския съвет № 19 (ДВ, №16 от 26 февр.1991). Комуникативният между творческата личност и държавните институции придобива по-демократичен характер – авторът, изпълнителят, носителят на творческо начало в професията си вече е в правото си да се договаря свободно за условията на своя труд и възнаграждението си. Пазарните икономически условия налагат обаче коренна промяна в отношенията между автори, книгоиздатели, държавни институции. Така се стига до обнародвания в бр. 56 от 1993 г. на "Държавен вестник" нов Закон за авторското право и сродните му права. Общуването чрез книгата налага включването на глава седма "Използване на произведенията", в чийто първи раздел се разглеждат договорите за използване на произведението, действието и срокът на договора, размерът на авторското възнаграждение, развалянето на договора и организациите за колективно управление, както и произведенията, създадени по трудово правоотношение и по поръчка, и вторият раздел, озаглавен "Издателски договор", в чийто постановления откриваме структурни елементи и основни постановления от главата "За издателския договор" в Търговския закон, приет през 1897 г.

Важен момент във философията на комуникативния акт *автор-издател* е в самата постановка договора, с който се отстъпва изключителното или неизключителното право за ползване на произведението. И тук откриваме приемственост със Закона за авторско право от 1921 г., където се акцентира върху изключителността на авторската защита: Според чл. 33

на този закон авторите на издадени в България съчинения, както и издалите в чужбина свои произведения български поданици, се ползват от изключителното право за превода им на чужди езици за срок от десет години, считано от датата на издаването на "първообраза" (чл. 33), като това право важи и за авторските наследници. Изключителното право за превеждане на чужди езици за произведения, издадени у нас или от български поданици в чужбина, се заявява посредством отбелязване на първия лист на книгата или в предговора на произведението (чл. 34, 1). Постановката на чл.34, ал.2, е категорична: "Изключителното право за превеждане принадлежи на автора в течение на 10 години от датата на издаването на първообраза при условие, щото напечатването на превода от автора да бъде направено в течение на 5 години от датата на издаването на първообраза." През посочения срок се забранява обратен превод на езика на първообраза. Преводачите запазват авторското си право върху превода, като това не трябва да възпрепятства други да правят свои преводи на произведението.

В Закона за авторското право и авторските му права от 1993 г. категорично е указано, че произведението може да бъде използвано със знанието на автора. С договора за използване на произведението (чл.36) авторът отстъпва на ползвателя *изключителното право* за неговото използване, което означава, че сам не може да го ползва по начина, за срока и на територията, уговорени в договора. Отстъпването става изрично и писмено. Когато отстъпи на ползвател *неизключителното право* за използване на произведение, авторът може и сам да го използва, като същевременно може да претстъпи на трети лица това неизключително право. При липса на уговорен срок в договора правото за използване на литературно и научно произведение се простира за срок от три години, а когато не е уговорена територията за използване, счита се, че това е територията на страната, на която ползвателят (издателят или разпространителят) е гражданин и където се намира седалището му, в случай, че представлява юридическо лице. Така стигаме и до приложимостта на ЗАПСП при произведенията (чл. 99), чиито автори са граждани на страната ни или лица с постоянно местожителство у нас, без оглед на това къде са публикувани произведенията им за първи път; чиито автори са граждани на държава, с която страната ни е обвързана с международен договор в областта на авторското право или лица, имащи постоянно местожителство в тази държава. Законът за авторско право и сродните му права има приложимост и за

произведенията, публикувани за пръв път на територията на страна, с която държавата ни не е обвързана с подобен международен договор за защита на интелектуалната собственост и в частност на авторското право, но едновременно с това или в тридесетдневен срок след това са публикувани на територията на Република България или в държава, с която сме в договорни отношения за авторова защита (чл.99, 1-4). При произведенията, създадени от чужди граждани или за такива творби, публикувани за пръв път в чужбина, носител на авторското право се определя по съответния чуждестранен закон (чл. 99, 2). С допълнителна разпоредба в чл. 99, 3 (обнародвана в ДВ, № 28 от 2000 г.) времетраенето на авторското право за произведенията, публикувани за пръв път в чужбина или създадени от граждани на чужди държави, се определя по съответния чуждестранен закон, ако той предвижда по-кратки срокове за закрила в сравнение с българския ЗАПСП. Очевидна е нагласата на законодателя да хармонизира интересите на държавата и на българските граждани, създатели на интелектуални ценности, с авторите и творците в международен план, което е една важна черта във философските аспекти на комуникативния процес *автор – институции*.

Връщайки се отново към раздел II "Издателски договор" в ЗАПСП, откриваме едно важно съответствие в комуникативния акт *автор – издател*, почиващо на взаимния и разумен компромис между двете страни, като се отчита и международната практика при защитата на интелектуалната собственост. Така в чл. 47 се постановява, че на издателя с договор (който се сключва двустранно и в писмена форма) се отстъпва правото само за едно издание в тираж, не по-голям от десет хиляди екземпляра. Предишната редакция на чл. 47, 2 реално ощетява издателя и по тази причина практически не действа поради настъпилите изменения в пазарната нагласа на родното книгоиздаване, което в средата на 90-те години на XX век стеснява тиражността и обемите на издаваната книжна продукция. Не е съобразена с възможностите на българския пазар клаузата, че на издателя е отстъпено правото (което се оказва и задължение) да издаде книгата в тираж, не по-малък от три хиляди и не по-голям от десет хиляди екземпляра. Това очевидно разминаване с издателската практика е причина за недоразумения, макар самата постановка във варианта от 1993 г. постановява, че това е задължително, "ако не е предвидено друго". Това "друго" налага преци-

зиране и повишено внимание при подготовката на договореността между двете страни, която е всъщност началото на един важен и отговорен комуникативен акт в общия процес за реализацията на бъдещата книга. Чл. 47, 4, гласи: "броят на екземплярите, които издателят ще предостави на автора безплатно, не може да бъде по-малък от пет екземпляра на всяко издание". Това е повод за допълнителни разсъждения в тази посока. Става въпрос за авторския хонорар, който според чл. 47, 3 възлиза на 15 на сто от цената на дребно (коричната цена) на всеки продаден екземпляр. В действителност българският издател, който силно е притеснен от стагнацията на пазара и затрудненията да възстанови изцяло направените по изданието разходи, прибегва до една все повече налагаща се практика – или намалява процента от 15 на сто на по-приемливи за него самия цифри, които се движат около 10 на сто, и то когато е уверен, че са налице достатъчно маркетингови условия за продажба на тиража, или все по-често прибегва до новия (позабравен стар) вариант вместо авторски хонорар да предоставя известно количество екземпляри, което да отговаря стойностно на авторовото възнаграждение, умножено по общия тираж. Важен е и фактът, че законът регламентира в чл. 50 погиналите екземпляри – в случай, че възпроизведени, но непуснати в продажба екземпляри от произведението (които например са на склад) погинат изцяло или отчасти не по вина на издателя, той е в правото си в едногодишен срок да ги възстанови, без да заплаща за това количество авторски хонорар. Друг е въпросът как авторът може да установи броя на наличните и непродадени екземпляри, включително и похабените, които недобросъвестният издател би могъл да укрие или да бракува, без да уведоми за похабяването на продукцията автора. В издателската практика се стига и до предсрочното прекратяване на взаимоотношенията *автор – издател*, когато договорът бива подписан за повече от едно издание и е налице изчерпване на тиража на последното издание (непродадените екземпляри са не повече от пет на сто от тиража), обаче издателят в едногодишен срок не е възпроизвел и разпространил в едногодишен срок следващото издание по искане на автора (чл. 52).

Редно е да уточним и още един налагащ се в практиката *акт на комуникативност между автора и издателя*. Все повече автори предпочитат, особено при свои издания с по-малък тираж, неголям обем или поносими разходи, да възлагат на издател възпроизвеждането и разпростра-

няването на произведението си за своя сметка (чл. 53,1). Възможна е взаимна уговорка, при която авторът може да участва в разходите по издаването и в приходите от разпространението (чл. 54, 1). Докато преди демократичните промени преди 1989 г. т.нар. "поръчкови" или "поръчани" произведения съставляваха незначителна част от издателската продукция, днес значителна част от малките издателства-печатници обслужват тъкмо такъв тип издания, които предварително се авансират от авторите и след отпечатването на тиража на произведението заплащат изцяло от тяхна страна. В този случай издателството-печатница се превръща в един обикновен изпълнител на поръчката, който се интересува най-вече от техническата ѝ страна, от художественото оформление и полиграфическото изпълнение на книгата, а важният творчески елемент от предпечатната подготовка – редакцияният процес и коригирането, се предоставя на автора. Един подобен подход води към нарушаване на творческия комуникативен акт, но неговото налагане идва от новите пазарни отношения, както и от амбицията за относителна независимост на авторската личност от издателската институция, която пък вече е носител на нови характеристики, обусловени от частната и акционерната собственост. Този процес у нас обаче не бива да се абсолютизира, тъй като немалко издателства държат на целостта на комуникативния акт *автор – издател* и благодарение на завършения цикъл на производство и маркетинг на книгата имат далеч по-големи възможности за възпроизвеждане, тиражиране и разпространение на авторовото произведение. Това предполага едни прецизни взаимоотношения, юридически оформени с перфектни, взаимноизгодни договори, следващи добрите образци на издателската индустрия в Европа и САЩ. В това отношение и у нас се налага практика (съгласно чл. 42, 1) за изработване на произведения, създадени по поръчка. И при този вид произведения обаче авторското право принадлежи на неговия създател (автор), освен ако във възлагателния договор не е посочено друго, например отстъпване на изключителни или неизключителни права за определен срок, територия или тиражност на бъдещата книга. Тъй като поръчващият, в случая издателят, е заплатил за създаването на произведението, ако не е уговорено друго, съгласно чл. 42, 2 на ЗАПСП той има право без разрешение да използва творбата за целта, която е била написана, например за издаване и продажба при определените, указани в договора условия.

Комуникативният акт между автора и издателя като носител на определени обществени отношения с определена философия и скрепен с юридически принципи и постановки, предполага *взаимоизгодни условия на сътрудничество* през цялостния процес на реализация на книгата от възлагането ѝ на автора през редакционно-издателския процес, полиграфическото изпълнение на изданието и рекламно-маркетинговата му стратегия. Това е отразено и в чл. 48 на ЗАПСП, където се уточнява, че издателят е длъжен да даде на автора възможност да внесе изменения и допълнения в производението. Подобна клауза на коректност е изискването за връщане оригиналите на изобразителното изкуство, автентични документи и илюстрации. Ако пък авторският хонорар, платим като еднократна сума, е очевидно несъразмерен на по-големите за издателя приходи, авторът е в правото си да поиска увеличаване на възнаграждението (чл.38, 2). Разбира се, в нашето книгоиздаване, което работи в условията на пазарна конкурираща се среда, едно несъгласие по този въпрос, което не би било изключение от общата практика, може да се реши в съда "по справедливост", както е указано в същия член на закона. По този начин се решава и въпросът за недостатъчното трудово възнаграждение на автор, създал по смисъла на чл. 41 произведение в рамките на трудово правоотношение и в договоританото време, независимо че според изменението в ДВ, бр.28 от 2000 г. работодателят има изключително право без разрешението на автора и без да плаща възнаграждение, ако в договора не е уговорено друго) да използва създаденото произведение за свои цели, по начин и до степен, съответстваща на обичайната му дейност (чл. 41, 2). Авторът в този случай може да поиска допълнително възнаграждение и при несъгласие на издателя съдът също решава възникналия казус "по справедливост" (чл.41, 3).

В процеса на комуникацията възниква необходимостта от регламентиране *принципа на коректност* за допустимо свободно използване на произведенията. ЗАПСП е показал точно този принцип в чл. 23, където е уточнена възможността за такова използване без авторовото съгласие и без заплащане, а именно – това е, от една страна, използването на цитати от произведения на други лица при посочване на източника и името на автора, ако то е означено, като цитирането следва да съответства на обичайната практика и в обем, оправдан от целта. Тук можем да открием конкретна връзка с постановката в Закона за авторско право от 1921 г., където в чл. 39 се отбелязва: "В литературните произведения се допускат малки извлече-

ния (цитати) от издадени вече чужди съчинения или даже препечатване изцяло на чужди незначителни по обем произведения, под условие, щото такива извлечения и препечатвания да бъдат поместени в съчинения, които образуват едно самостоятелно цяло, или в хрестоматии и други сборници, съставени с учебна, научна или техническа цел." Следващият чл. 40 на същия закон от 1921 г. постановява, че във вестниците, списанията и останалите периодични издания се допуска препечатването на известия за текущи събития и дневни новини, както и външни телеграфни и телефонни съобщения от други вестници, списания и подобна периодика, като обаче се забранява постоянното препечатване от едно и също издание, както и онези съобщения по телеграфа и телефона, придружени със "запретителна уговорка" (чл. 40, 1). В този смисъл развитието на тази трактовка в нейния съвременен вариант, интерпретирана чрез Закона за авторското право и сродните му права от 1993 г. и допълнена в ДВ, бр. 28 от 2000 г (чл.23, 2), регламентира допустимото използване без авторовото съгласие и без заплащане на възнаграждение на "части от публикувани произведения или на неголям брой малки произведения с изключение на компютърни програми и бази данни, в други произведения в обем, необходим за анализ, коментар или друг вид научно изследване. Такова използване е допустимо само за научни и образователни цели, при посочване на източника и името на автора и при условие, че не се засяга нормалното използване на произведението, нито пък се увреждат неоправдано законните интереси на авторите." По същия начин в ЗАПСП се допуска без авторово съгласие и възнаграждение използването на текуща информация в периодичния печат и другите средства за масово осведомяване на речи, отчети, проповеди или други части от тях, произнесени на публични събрания, както и на пледоарии от съдебни процеси (чл.23,3).

Ангажиментът за коректност в общия и непрекъснат процес на комуникативната култура е регламентиран в най-авторитетния документ за защитата на интелектуалната собственост – Бернската конвенция от 9 септември 1886 г., претърпяла няколко ревизии, между които тази в Рим на 2 юни 1928 г. и в Париж на 24 юли 1971 г. Последните две поправки са ратифицирани от България – Римският акт с Указ от 28 февр. 1929 г. (ДВ, бр. 84 от 16 юли с.г.) и Парижкия акт с Указ на Държавния съвет №1389 от 29 юни 1974 г. (ДВ, бр. 53 от 9 юли с.г.), което сочи една приемственост в международните правни ангажименти на страната ни по закрилата на

интелектуалната собственост, за хармонизиране на националното законодателство с тези на страните от Бернския съюз и заедно с това едно желание за институционално регламентиране на отношенията в тази важна сфера на обществената комуникация. В чл.10 на Парижкия акт от 1971 г. е регламентирано позоваването на чужда творба: "Разрешено е да се цитира от произведение, което вече е било законно направено публично достояние, при условие, че цитирането е съвместимо с добросъвестната практика и е в обем, оправдан от целта, включително цитиране от статии във вестници и в периодични издания под формата на преглед на печата." (чл. 10, 1). Със същия мотив – "оправдано от целта" и "съвместимо с добросъвестната практика", се допуска използването на литературни и художествени произведения за илюстриране в издания, в електронните медии, когато такова използване има учебен характер. При всички случаи на позоваване обаче задължително се упоменава източникът и името на автора, когато е обозначено (чл. 10, 2 и чл. 10, 3) и когато такова възпроизвеждане, излъчване или предаване по жичен път "не е изрично забранено от автора" (чл. 10 bis).

Един от важните лостове за осъществяване филефийта на комуникативната култура е функционирането на *организации за колективно управление* на авторските права. От 1962 г. у нас в състава на Комитета за култура и изкуство работи Дирекция за защита на авторското право, чиято основна задача се състои в одобряване договорите на българските автори с чужди издатели и разпространители и обратно, както и да прави разплащания на възнагражденията им. От 1974 г. дейността ѝ се продължава чрез новоучредената структура – Агенция за авторско право (ПМС № 54, ДВ, бр.91 от с.г.). Агенцията събира и разпределя отчисленията по авторските възнаграждения в електронните медии, театрите, заведенията за обществено хранене и "Балкантон" (Виж **Саракинов, Г.**, с.15). По-късно ѝ се сменят контролни и дори административно-наказателни функции. Функциите и ангажиментите на тази структура влизат постепенно в дълбоко противоречие с принципите на демократизиращото се общество и с влизането на ЗАПСП от 1 август 1993 г. нейната дейност окончателно е прекратена, като имуществото ѝ преминава към Министерството на културата. Същият закон дава възможност на авторите по собствено желание да образуват организации за колективно управление, в съответствие с международните норми за авторска защита. Авторите се ползват и от възможността да отстъпват на тези организации правото за договаряне на използването на

произведенията им и да събират възнагражденията (чл. 40, 1), без обаче организациите да реализират печалба, а напротив, да разпределят всички средства между членовете си, удържайки необходимото за нормално функциониране на дейността си (чл. 40, 3). Многопосочността на този акт на комуникативната култура се простира и върху издателя, на когото авторът е отстъпил освен правото за издаване и други права – тях издателят може да предостави на организация за колективно управление (чл. 40, 2). Министерството на културата като държавна институция води регистър на организациите за колективно управление и отразява промените в тях. Интересно е да се отбележи новият момент от работата на тези организации (чл. 40, 7, изм.: ДВ, бр.28 от 2000 г.) – те вече могат да представляват своите членове, а също така и сродните организации от чужбина, с които има договори за взаимно представителство, и техните членове, пред всички правораздавателни и административни органи при защита на поверените им за управление права, като предприемат съответните юридически действия, обезпечителни мерки и искове. Организацията за управление на авторски права може да действа и от името на автори, нечленуващи в нея, когато това е необходимо и като урежда отношенията си с тях по начин, сходен с този на членуващите в нея (чл. 40, 8).

Философията на комуникациите в книгоиздателския процес изисква в динамичното и глобализирано съвремие активна намеса на държавата за стимулиране и насърчаване на българската книга. Още през 20-те години на ХХ век, няколко месеца след приемането на първия български Закон за авторско право, бива приет и Закон за поощрение на родната литература и изкуство, утвърден с указ № 170 от 1 септември 1921 г. и обнародван в бр. 134 от 14 септември с. г. на “Държавен вестник”. В чл. 2 е отбелязано един важен обществен ангажимент на Министерството на народното просвещение, което: “а) поощрява литературните и художествените произведения, както и свързаните с тях учреждения, чиято обществена служба е несъмнена и б) като взема мерки против ония, които преднамерено са насочени срещу обществената и лична нравственост.”

Явна е нагласата на държавните институции за една сериозна превантивна дейност в полза на българския творец и онези инстанции, които да насърчават неговата работа – в закона съвсем неслучайно се откроява общественият ангажимент на учрежденията, конкретизиран по нататък в чл. 11 – командировки “в странство” на заслужилите автори, както и

издаване на съчиненията им за широко разпространение в обществото. Създаден е и специален фонд за поощряване на литературата и изкуствата”. За насочените срещу личната и обществена нравственост произведения се предвиждат тежки глоби и наказания: “В случай, че издателят е неизправен, на печатаря се налага глоба от 1000 до 20 000 лева. Ако е неизвестен и той, глобява се разпространителя в същия размер” (чл. 13). Тази постановка на закона звучи актуално, съвременно и поучително за съвременната ни комуникация в областта на книгата. Нещо повече, законодателството в онази епоха отива и по-нататък, приемайки “Правилник за прилагане на Закона за детската литература”, утвърден с указ № 18 от декември 1921 г. и публикуван в бр. 254 на Държавен вестник от следващата година. Правилникът има контролен и ограничителен характер по отношение издаването на книги, списания и поредици за деца и юноши. За тяхното описване и издаване се иска разрешението на Министерството на народното просвещение, като се забранява “издаването на книги и периодика за деца и юноши “с неморално съдържание”, както и с “явна и груба партийна тенденция”, чрез която да се възбуди между децата деление, омраза, съсловна ненавист и ожесточение.

В наши дни гражданскоправна защита и административнонаказателни разпоредби, свързани с авторското право, се упражняват чрез клаузите в дял трети “Защита на авторското право и на сродните му права” от ЗАПСП. Член 39 и 40 от Конституцията на Република България гарантират свободата на печата и словото, което обаче не може да се използва за накърняване правата и доброто име на другото, както и да прозовава към настройване във враждебност и насилие и срещу конституционния ред.

В *Наказателния кодекс* се третира престъпленията против интелектуалната собственост (чл. 172 и 173) и против държавната тайна (свързано с публично и печатно разгласяване на поверителни сведения за отбраната, въоръжението, сигурността и др.). В чл. 7 от глава втора на Закона за патентите (ДВ, бр. 27 от 2 апр. 1993; посл. изм. в бр. 81 от 14 септ. 1999) се постановява отказ за издаване на патентоспособност на “изобретения, чиято публикация или използване биха нарушили обществения ред и добрите нрави”. Важен за опазване на българското книжовно наследство е и Законът за задължително депозиране на екземпляри от печатни и други произведения (в сила от 1 ян. 2001 г., обн. в ДВ, брой 108 от с. г.).

Своеобразен свързващ мост между държавата, книгоиздателската традиция и обществените нужди се осъществява от Националния център за книгата (НЦК), който е структура в Министерството на културата. Една от неговите най-важни задачи е подпомагане и стимулиране развитието на българската художествена, хуманитарна и научно-теоретична литература. В Правилника за устройството, задачите и дейността на Националния център за книга (ДВ, бр. 68 от 3 август 2001, отменящ Правилника от бр. 20, 1994), се определят основните му направления (чл. 8). “Връзки с издателства и други организации” е направлението, чиито функции са да поддържа контакти с издателства и други организации, като заедно с това извършва и предлага приоритети в дейността си. Сред основните функции и задачи на НЦК е да “подпомага издаването и разпространението на публикации в областта на литературата, литературната история, теория и критика, философията, изкуствата и изкуствознанието; науката за човека и обществото, както и да насърчава преиздаването на българското книжовно наследство и литературната класика; да стимулира литературния живот и привлича специалистите към проблемите на книгата (чл. 9). Заедно с това НЦК наблюдава и анализира икономиката, свързана с книгата и насърчава въвеждането на нови технологии, осъществява международни контакти. Важно място имат разработваните от Центъра програми в областта на българската художествена литература, детската литература, литературното и културно-историческото наследство, културната хуманитаристика. Дългосрочни и краткосрочни програми се разработват и в други области – литература, литературна и културна периодика, критика, авторски дебюти, изкуство на превода, книга и медии, българската книга и литература зад граница, електронно издаване, четене и достъп до книгата, и т. н.

Периодично се организират конкурси за проекти в различните области и приоритети. Сред тях важно място имат програмите “Помощ за книгата” (издателски проекти) и “Литература и бъдеще” (подкрепа на литературна и културна периодика). Учредена е и националната награда за постижения в българската книжовна култура – “Христо Г. Данов”. В чл. 22 на правилника е залегнало условието за демократичност при кандидатстване за държавна субсидия – равнопоставеното допускане на всички юридически и физически лица, упражняващи издаване, разпространение, съхраняване и представяне на българската книга.

Друга важна институция, осъществяваща комуникацията чрез книгата, е Асоциацията на българските книгоиздатели (АБК). Тя е учредена на 18 ноември 1993 г. с доброволното обединяване на 82 частни и държавни книгоиздателства. Вече няколко години АБК като обществена и професионална организация с нестопанска цел съдейства за утвърждаване нови икономически отношения, за развитие на българското и международното законодателство в областта на книгата. Най-голямата проява на АБК е ежегодното организиране на национални и международни панаири на книгата у нас и участие на подобни форуми в чужбина. В тази посока Асоциацията действа съвместно с Националния център за книгата и други обществени организации.

Но колкото и да са разнообразни формите и средствата за общуване в областта на книгата и книгоиздателската дейност, те са подчинени на една основна цел – единство и многообразие в контекста на философията на комуникациите, усъвършенстване на взаимоотношенията между творец, държавни институции, неправителствени организации и читателска аудитория, в полза на обществото и обществените отношения.

ЛИТЕРАТУРА

Андреев, Лъчезар. Комуникация и субективност. – В: Аспекти на комуникативната култура. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 1999, 5–31.

Борохович Людмила, Анастасия Монастырская и Мария Трохова. Ваша интеллектуальная собственность. Санкт-Петербург, Питер, 2001. 416 с. – Серия Закон и практика.

Георгиев, Лъчезар. Теория на книгоиздателския процес. Аспекти. Проблеми. Тенденции. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2001, 232 с.

Георгиев, Лъчезар. Литература и книгоиздателска традиция. В. Търново, Faber, 2000. 264 с.

Гуленова, Мария. Маркетингова обкръжаваща среда. – В: Гуленова, М. Основи на маркетинга на книгата. С., Филигран, 2001. 69–138.

Даскалова, Красимира. Грамотност. Книжнина. Читатели. Четене. С., Лик, 1999. 236 с.

Еделман, Бернар. Литературна и художествена собственост. С., Унив. изд. "Св. Кл. Охридски", 1992. 189 с.

Закон за авторското право и сродните му права. Нормативни актове. С всички изменения и допълнения към 10 април. 2000 г. С., Сиби, 2000. 68 с.

Интелектуална собственост. С., Сиби, 2000. 370 с.

Маркус, В. А. Организация и экономика издателското дела. М., Книга, 1983. 352 с.

Правилник за устройството, задачите и дейността на Националния център на книгата. – Държ. вестник, № 68, 3 авг. 2001.

Рангелов, Рашо. Свободата на печата в България. Ч. I. С., Хъски, 1994. 150 с. – Серия Масмедии.

Саракинов, Георги. Авторско право и сродните му права в Република България. С., Сиби, 1995. 208 с.

Сборник за законите и решенията, гласувани през XIX Обикновено народно събрание и правилниците към тях. Т. 2. С., Държ. печ. (офиц. изд. на Нар. събрание), 1921. 1043 с.